

FORORD

Af Museumsdirektør, Dr. phil. *M. Mackeprang*.

Aren for at have grundlagt Studiet af vore gamle Kirker og have vakt Interessen for deres Historie tilkommer Kunsthistorikeren *N. L. Høyen* (1798—1870). Ganske vist vil man allerede i de store Samlerværker fra 17.—18. Aarhundrede: Resens aldrig udgivne Atlas, Pontoppidans *Marmora Danica* og Danske Atlas samt Hofmans *Fundationer* kunne finde talrige Oplysninger om Kirkerne, der er hentede fra Præsternes Indberetninger. Men i Hovedsagen er disse af personalhistorisk Art, og det var ogsaa personalhistoriske, nærmere bestemt adelshistoriske Interesser, der gav Stødet til Arkivtegneren Søren Abildgaards paa offentlig Bekostning i Aarene 1756—77 foretagne Undersøgelser af Landets »Antikviteter«. De henved 900 Tegninger, der var Udbyttet af disse Rejser, og som for sin Tid var af en beundringsværdig Nøjagtighed, gengiver næsten uden Undtagelse Ligsten eller Epitafier, og ogsaa i hans Dagbøger, der ligesom Tegningerne opbevares i Nationalmuseets Arkiv, spiller Indskrifterne Hovedrollen. En Gang imellem omtales vel et middelalderligt Alter eller lignende; for selve Kirkebygningen savner han derimod baade Forstaaelse og Interesse.

Den første, som virkelig fuldtud forstod og vurderede den Betydning, vore gamle Kirker og deres Udstyr har som Vidnesbyrd om Fortidens Kunst, var imidlertid Høyen, og det er ikke for meget sagt, at hans ligeledes i Nationalmuseet opbevarede Notebøger fra de Rejser, han for hundrede Aar siden foretog gennem hele det danske Monarki, er den Grundvold, hvorpaa vor ældre Kunsthistorie hviler. Takket være ham og hans Lærlinge, i første Række *Jacob Helms*, var man naaet saa vidt, at da Frederik VII's Kabinetssekretær *J. P. Trap* 1856—60 udsendte 1. Udgave af det Værk, der med Rette stadig bærer hans Navn, kunde han bringe til Tider ret indgaaende Beskrivelser af de vigtigste Kirker. En virkelig Oversigt over det store og vidtsprede Materiale begyndte man dog først at faa, efter at *Worsaae* 1873 havde opnaaet en — stadig senere gentagen — Bevilling til Undersøgelse af Landets samtlige

Mindesmærker, forhistoriske saavel som historiske. Allerede samme Aar udsendtes de første Ekspeditioner bestaaende af en Arkæolog og en Kunstner, mellem hvilke først og fremmest bør nævnes Arkitekten og Arkæologen *J. B. Løffler*, og lykkedes det end langt fra at faa hele Arbejdet afsluttet i Løbet af 10 Aar, saaledes som Worsaae lovlige optimistisk havde beregnet, forelaa der dog ved Aarhundredets Slutning som Resultat af disse »Herredsrejser« Beskrivelser af henved Totredjedel af Landets samtlige Kirker, ligesom der paa anden Maade var indgaaet en meget betydelig Mængde Opmaalinger og Tegninger i det til Museet knyttede, 1847 oprettede antikvarisk-topografiske Arkiv.

Uheldigvis var Kirkebeskrivelserne dog af meget ulige Værdi, simpelthen fordi man ikke raadede og ikke kunde raade over tilstrækkelig øvede Kræfter. Store Dele af vor ældre Kunsthistorie var jo dengang endnu ganske ubearbejdet. Man havde i det hele god Rede paa den romanske Arkitektur, for Gotikens Bygningskunst nærede man derimod kun en begrænset Interesse, og Renæssancens og Barokkens rige Kirkeinventar var et helt udyrket Felt. Hertil kom endvidere, at Billedmaterialet, der selvsagt er af den største Betydning, var og maatte være meget knapt. Da Fotograferingen i det mindste i Periodens Begyndelse var i sin Barndom, holdt man sig nemlig udelukkende til Tegninger.

Selvom det med Tak skal erkendes, at der gennem Forgængernes Arbejde er indsamlet et stort og paa mange Maader værdifuldt Materiale, er hele Arbejdet derfor i de sidste 2—3 Aartier bleven taget op fra Grunden og paa en langt mere indgaaende Maade end tidligere, ligesom der er bleven lagt den allerstørste Vægt paa at fremskaffe det fyldigst mulige Billedmateriale.

Alt eftersom de nyindkomne Indberetningers Antal steg, opstod der ganske forstaaelig et Ønske om gennem en Publikation at gøre Stoffet alment tilgængeligt. Tanken var i og for sig ikke ny. I 1860'erne og 70'erne havde en lille Forening udgaaet fra det gamle Oldnordiske Museum og med Tilslutning af Høyen udgivet de to smukke Foliobind »Danske Mindesmærker« med Beskrivelse af en halv Snes af vore mærkeligste Kirkebygninger. Af en anden og mere systematisk Art var de store Folioværker, der gennem mere end en Menneskealder udgaves af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Rækken aabnedes 1878 med »Bornholms ældgamle Kirkebygninger« indeholdende saavidt mulig fuldstændige Opmaalinger af alle Øens Kirkebygninger fra den ældre Middelalder ledsaget af en kort Tekst. Anledningen var i og for sig tilfældig, men engang prøvet slog Tanken an, og to Aar efter udkom et nyt Folioværk »Sjællands Stiftslandsbykirker«, der gav et, ganske vist af ret tilfældige, administrative Forhold betinget Udsnit af de sjællandske Smaakirker. Den drivende i Værket var den daværende Fuldmægtig i Ministeriet

J. G. Burman Becker, der var levende interesseret for Kunsthistorie og Arkæologi, og det var sikkert paa hans Initiativ, at der nu udarbejdedes en meget detaljeret Instruks for Behandlingen af de enkelte Kirker og lagdes et vidtrækkende Program for Arbejdets Fortsættelse. De nødvendige Midler hertil sikredes gennem en efter Datidens Forhold betydelig Bevilling paa Finansloven, der gennem en lang Aarrække opretholdtes paa Ministeriets Budget. Det var Hensigten dels at udgive samtlige Granitkirker i en bestemt Egn af Jylland, hvortil valgtes Salling, dels de jydsk Kirker af andet Materiale (rhinsk Tuf, Kridtsten), og i Overensstemmelse hermed udkom »Sallinglands Kirker« 1. og 2. Afd. (1884 og 93), »Danske Tufstens-Kirker« (1894) og »Grenaaegnens Kridtstenskirker« (1896). Senere udsendtes, foruden et Par Monografier af Viborg Domkirke og Ringsted Kirke, »Jydsk Granitkirker« (1903) med et ikke altfor heldigt Udvalg af Halvøens Kvaderstenskirker og »Danske Teglstenskirker« (1918), hvorimod et tilsvarende Bind om Fraadstenskirkerne aldrig kom til Udførelse. Alle disse Værker, hvortil naturlig slutter sig som Parallel til Stiftslandsbykirkerne: »Sorø Akademis Landsbykirker« (1896), indeholder et meget betydeligt og for Størstedelen fortrinligt arkitektonisk Billedmateriale i Form af Opmaalinger og Tegninger. Men Inventaret var meget stedmoderligt behandlet, og med Undtagelse af Helms' udførlige Indledning til »Tufstenskirkerne« var Teksten i Overensstemmelse med Instruksens Paabud meget kortfattet. Kun i yderst ringe Grad har de derfor kunnet opfylde det ene af deres Formaal: at tjene »til Oplysning for Lægfolk«; alene deres Kæmpeformat maatte forøvrig skræmme almindelige Læsere langt bort!

Museets Tanker gik da ogsaa i en ganske anden Retning. Hvad man ønskede at give, var en oversigtsmæssig Tilrettelæggelse af Materialet i Lighed med de bedste af de i Tyskland fra 1880'erne udkomne Inventarværker, de saakaldte »Bau- und Kunstdenkmäler«, der i lige Grad henvendte sig til Forskeren og den interesserede Lægmand. At man i 1912 paabegyndte Udgivelsen af en tilsvarende omend langt udførligere Publikation »Sveriges Kyrkor«, gav ganske naturligt Tanken et kraftigt Stød fremad, og i 1913 offentliggjorde jeg i Tidsskriftet »Architekten« en skitseret Plan for »Danmarks historiske Mindesmærker«, der som Titlen angiver ikke blot skulde behandle Kirkerne men ogsaa de profane Mindesmærker: Herregaardene med deres gamle Indbo, Købstadsbygningerne og Bøndergaardene.

Planen blev modtaget med megen Interesse, men Verdenskrigen og den dermed følgende Prisstigning bevirkede ganske naturlig, at det hele maatte stilles i Bero, og i den følgende Tid optog Nationalmuseumsindsamlingen og Drøftelserne om Museets Nybygning Sindene fuldtud. Først da de oprørte Vande begyndte at lægge sig, toges Tanken op paa ny, nu dog med den Forandring at Værket alene skulde omfatte Kirkerne. Saa beklagelig end

denne Indskrækning er, var den dog nødvendig for i det hele at gøre Genførelsen overkommelig. Desuden var i Mellemtiden de vigtigste verdslige Mindesmærker, Herregaardene, i det store Værk »Danmarks Herregaarde ved 1920« blevet gjort til Genstand for en — ofte ganske vist temmelig overfladisk — Behandling.

Hidindtil var der kun indsamlet Stof: Beskrivelser, Fotografier, Opmaalinger. Nu begyndte Redaktionsarbejdet, Tilrettelæggelsen af Udgivelsen. Der maatte findes faste Former for Beskrivelserne, og allerede heri er der nedlagt et langt større Arbejde, end Læseren maaske aner. Desuden maatte de arkæologiske og kunsthistoriske Beskrivelser sammenarbejdes med det arkivalske Stof, hvoraf en Del allerede for Aar tilbage var indsamlet ved Hjælp af en Bevilling fra *Carlsbergfondet*. Billedarkivet, der er nødvendigt for de sammenlignende Studier, blev samtidig udbygget ved *Ny Carlsbergfondets* Hjælp.

Det var dog en rundhaandet treaarig Bevilling fra *Carlsbergfondet*, 1928—30, der bragte Redaktionsarbejdet i fast Gænge og muliggjorde Ansættelsen af en særlig Sekretær ved Værket. Hertil udnævntes Magister *Victor Hermansen*, som allerede i en Aarrække havde været knyttet til Arbejdet i Marken. I det nævnte Treaar skulde da alt gennemprøves, og Trykmanuskriptet gøres færdigt for de to udkaarede »Prøveamter«, Præstø og Sorø Amter. Fremgangsmaaden har helt igennem været den, at der udarbejdedes Redaktioner paa Grundlag af de foreliggende Beskrivelser, hvorefter Teksterne revideredes i Marken af to Medarbejdere, Ansigt til Ansigt med selve Monumenterne.

Endelig var Arbejdet naaet saa vidt, at Udgivelsen kunde paabegyndes. Selv om Udgivelsen af et Værk af denne Art afgjort maa siges at være en Statsopgave og danner en naturlig Videreførelse af Kirkeministeriets ovenfor omtalte Publikationer, var Museet dog klar over, at det under de vanskelige økonomiske Forhold var umuligt at gennemføre en Statsbevilling af en saa betydelig Størrelse som den, hvorom der her er Tale. Lykkeligvis erklærede baade *Carlsbergfondet* og *Ny Carlsbergfondet* sig villige til at bære hver deres Part af Omkostningerne, under Forudsætning af at det øvrige tilvejebragtes andetsteds fra. Men de vanskelige Tider var i Mellemtiden blevet endnu vanskeligere, og trods den Interesse, der fra mange Sider vistes Kirkeværket, lykkedes det hverken paa Finansloven 1931—32 eller 1932—33 at gennemføre nogen Statsbevilling.

Situationen var da en saadan, at hele det store Foretagende syntes at skulle bryde sammen. Naar dette afværgedes, skyldes det Bestyrelsen for Overretssagfører *L. Zeuthens Mindelegat*, der i afgjorte Efteraar bevilgede den Restsum, der var nødvendig for at sikre Udgivelsen af de to færdigredigerede Amtsbindinger, som hermed paabegyndes.

Jeg bringer Direktionerne for *de to Carlsbergfond* og Bestyrelsen for *Zeuthens*

thens Mindelegat Museets ærbødige og varmtføjte Tak for de store Midler, de har stillet til vor Raadighed. Kun ved deres redbonne Bistand har Udgivelsen kunnet paabegyndes. Men samtidig ønsker jeg ogsaa at takke mine to Medarbejdere og Venner, Magister *Chr. Axel Jensen* og Dr. *Poul Nørlund*. Uden deres idelige Tilskyndelser vilde jeg ikke have haft Mod til at genoptage en Plan, der var undfanget for en halv Menneskealder siden under andre og lykkeligere Forhold, og uden deres store og uselviske Arbejde vilde Manuskriftet til de to første Bind ikke kunnet have foreligge i en saa gennemarbejdet Skikkelse.

Hvad er nu Formaålet med dette Værk, hvis første Bind endelig ser Lyset efter saa lange og trange Forberedelser og Forhandlinger? Hvad vil det bringe, og til hvem henvender det sig?

Danmarks Kirker vil give topografisk ordnede Beskrivelser af samtlige Landets *gamle* Kirker og deres Inventar, saaledes at Tidsgrænsen nedadtil for Bygningernes Vedkommende sættes ved o. 1850, Klassicismens Uddøen. Kirker opførte efter den Tid forbigaas derfor helt, medens det nye Inventar i ældre Kirker kun medtages — og da i al Korthed — for Hovedstykkernes Vedkommende. Tekstens Behandling og Omfang bestemmes af Værkets Formaål. Dels skal det virke som et Repertorium, der kan give Videnskabsmændene, i første Række Kunsthistorikerne, men dernæst ogsaa Lokal- og Personalhistorikerne, en udtømmende Oversigt over det vidtspredte Stof, gennem hvilket »Trap« og Dan. Bruuns »Danmark« hidtil har været ret nødtørftige Vejledere. Dels skal det tjene til at imødekomme den Interesse for vore gamle Kirker, der mere og mere breder sig, ikke mindst i den paagældende Egns Befolkning hvis Trang til historisk Viden og Oplysning om Hjemstavnens Fortidsminder har givet sig et saa smukt Udtryk i de over hele Landet spredte historiske Amtssamfunds Virksomhed og den store Tilslutning, de har fundet. Da Værket saa langt fra skal overflødiggøre yderligere Arbejder, det være sig om det enkelte Monument eller Monumentgrupper, at det tværtimod skal være et Hjælpemiddel for disse, kan der kun tilstaa Beskrivelsen af de enkelte Mindesmærker en begrænset Plads. Selve de faktiske Oplysninger maa gøres korte og knappe, og for at undgaa trættende Gentagelser er Forhold, der kommer igen ved snart sagt hver Kirke, udeladt eller forkortet, saaledes som det nærmere er udviklet i Vejledningen. Ligesaa lidt kan nye Fund og Iagttagelser udtrykkeligt fremhæves, og Afvigelser fra tidligere videnskabelige Resultater lader sig ikke diskutere eller motivere ud over de Begrundelser, som selve Beskrivelserne indeholder. Kunstkritiske Domme, baade rosende og dadlende, kan højest antydes ved et enkelt Ord; i saa Henseende er det Billederne, der skal tale. I stort Omfang vil Teksten nemlig blive støttet af Illustrationer, i første Række Gengivelse af Fotografier,

hvorimod Opmaalinger i Almindelighed indskrænkes til Grundplanen og de vigtigste Enkeltheder.

Foruden en direkte Beskrivelse af Bygningen og Inventaret, der er ordnet efter et fast Skema, og en efter nærmere Regler fastsat Gengivelse af de personhistoriske Indskrifter medtages, hvad der ad arkivalisk eller litterær Vej kan oplyses, saavel om selve Bygningens som om Inventarets Historie og om Ejerforholdet til Patronatsretten og Tienden, der *kan* have Betydning i begge Henseender. Derimod er der hverken taget Hensyn til Kirkernes Godshistorie eller Personalhistorie (Præstehistorien). Det har selvsagt været umuligt at gennemgaa alle Kilder, men i videst mulige Omfang har man udnyttet Indberetningerne fra Præsterne, Kirkeregnskaberne og Kaldsbøgerne, ligesom Danske Kancellis Brevbøger og Indkomne Sager er gennemgaaet indtil 1660.

Som tidligere nævnt er Udgivelsen af »Danmarks Kirker« planlagt saaledes, at hvert Amt regelmæssig skal udgøre et Bind, indenfor hvilket Beskrivelserne af praktiske Grunde følger den samme Orden som i Trap. Et *Slutningskapitel* i hvert Bind vil samle de mange og for en stor Del nye Resultater, Undersøgelserne har givet, i en kort Oversigt over Amtets Kunst, der søger at fremhæve Egnens karakteristiske Ejendommeligheder og skildre de Kunsthåndværkere, som har boet indenfor Amtets Grænser og arbejdet for dets Kirker. Af Hensyn til udenlandske Forskere vil dette Kapitel ogsaa fremtræde i engelsk Oversættelse.

Foreløbig er som sagt kun Udgivelsen af to Bind sikret. Men det er mit Haab, at det trods de tunge Tider vil kunne lykkes at gennemføre Planen i sin Helhed, saaledes at Værket, naar det engang bliver færdigt, vil kunne staa som et talende Vidnesbyrd om den rige Kilde til Studiet af Fortidens Kunst, vort Land ejer i sine henved 2000 gamle Kirker.

Nationalmuseet, i Februar 1933.